

СССР

„Вопросы литературы“, бр. 12, 1989

Статията на В. Сахаров „Срещата в началото на пътя (Н. Чернишевски, младият Лев Толстой и А. Дружинин)“, поместена в рубриката История на литературата, потопява читателите в атмосферата на идейно-литературните борби от средата на 50-те години на миналия век в Русия. Известно е, че това е период на „размразяване“ и на обществен подем, на общи търсения и спорове, типична преходна епоха с присъщата ѝ борба на идеи, мнения, на различни поколения, на литературни групировки, отличаващи се понякога с изненадващи обединения на идейни противници.

Н. Чернишевски и Л. Толстой са сред главните дейци на сложната и противоречива епоха на прелом и обществен подем.

Трудно е обаче да си представим двама по-различни хора и писатели от Н. Чернишевски и Л. Толстой — пише в уводните редове на статията си В. Сахаров. И въпросът не е само в това, че идейните им възгледи и типът личност на всеки от тях се различават и поради това са несъвместими и в живота, и в литературата, но и отзивите им един за друг са твърде резки. Поразителна е разликата във възгледите им за живота и избора на позиция. А те са връстници и влизат в литературата едновременно, сътрудничат в едно списание — Некрасовият „Съвременник“, срещат се и разговарят, внимателно се четат и взаимно оценяват.

Всеки обаче схваща и оценява идейно-литературната борба по своето. В обширната литература, посветена на техните взаимоотношения, са изказани съвсем различни мнения. Понякога определят Толстой и Чернишевски като идейни врагове, а понякога така неоснователно ги сближават, че ги смятат едва ли не за съюзници и единомишленици. Такива преувеличения се дължат на неправилното разбиране на изследователите към какво са насочени главните занимания на всеки от тях. Двамата писатели са заети с едно дело, вървят в едно ядро направление, единият от тях е вожд и учител, другият е обзет от колебания и предизвиква у по-възрастния, по-убедения и устойчивия разбираема тревога. Такова виждане е правилно, ако се погледне на Толстой през погледа на Чернишевски, който постоянно е в центъра на идейно-литературната борба, той е вожд и идеолог на революционна-

демократическо направление и се бори за неговото единство, търси съюзници и спътници. Главна черта на критика е убедеността му в своята правда, увереността му, че може да убеди и насочи в правилния път всеки писател.

В. Сахаров отбелязва известната в литературознанието среща — vizната на Чернишевски у Лев Толстой през януари 1857 г., на която той признава таланта и уменията му да пише и се стреми да внуши на писателя, че трябва да поеме пътя на писател-изобличител.

Разбира се, укорите и поучителните слова на Чернишевски са могли само да раздразнят самолюбивия и също убеден в своята правда писател. Това е среща на активния участник в идейно-литературната борба с писателя, който вече две години е зает със съвършено друго нещо — с определянето на своя път в живота и в литературата, и съвсем не се чувства причастен в каквато и да било борба. Тази важна, „преходна“ епоха в живота на младия Толстой Б. Айхенбаум нарича „период на съзряване, период на търсене на нови форми“ и добавя: „Главен ръководител и съветник на Л. Толстой за известно време става А. Дружинин“.

Ясно е — продължава В. Сахаров, — че писателят е търсел тогава не само „нови форми“, а преди всичко нова философия на живота, практическа етика. Б. Айхенбаум посочва обаче правилно името на друг влиятелен критик и активен участник в идейно-литературните борби на оези години, което стои в биографията на младия Лев Толстой редом с името на Н. Чернишевски.

Александр Василевич Дружинин е талантлив прозаик и критик, човек с необикновен ум и висока култура, роден журналист. Той е главният противник на Чернишевски и същевременно приятел на Лев Толстой. Тези имена са неразривно свързани в историята на нашата литература — подчертава авторът.

Защо Дружинин, за когото в нашето литературознание отдавна и трайно е утвърдена репутацията на естет и поддръжник на „чистото изкуство“, е изиграл толкова важна роля в живота на младия Толстой? Та по същото време авторът на „Севастополски разкази“ е познавал такива известни критици като П. Анен-

ков, В. Боткин, Ап. Григориев, И. Киреевски и също Н. Чернишевски. И все пак сред тези твърде различни хора Толстой избира Дружинин. За това има много сериозни причини — пише В. Сахаров.

Съпоставяйки личността и възгледите на Толстой и Дружинин през 1855—1859 г., разбираме, че историята с Чернишевски сякаш се повтаря, но само до определени граници. Дружинин е много по-опитен като литератор и по-образован от младия офицер Толстой. Дружинин сумява да спечели младия писател и да заслужи неизменното му уважение, за което съществуват множество свидетелства.

Дружинин се запознава с пристигналият от Севастопол Толстой на 12 ноември 1855 г. — когато „Севастополски разкази“ са направили своя автор известен.

Дружинин е поразен и привлечен от суровия реализъм на Толстоветова военна проза. Той схванал веднага силата, самобитността и новото в таланта на младия писател, за него той пише: „Нашият мил башибозук Толстой е първокласен писател.“

Същепременно Дружинин наблюдава внимателно дошлия в „Съвременник“ Чернишевски. Взаимната неприязън и принципните идейни разногласия помежду им се проявяват много скоро. Дружинин разбира веднага, че Чернишевски не е просто противник, но вожд на ново, враждебно обществено-литературно движение. И наистина наскоро последвало неизбежно разграничаване на литературните сили. Започва спор, който пряко засяга и Л. Толстой и веднага привлича вниманието му. Враждуващите лагери започват полемика по всички въпроси на текущата литература.

Но защо тъкмо Дружинин се обявява против Чернишевски? Този въпрос се нуждае от известни разяснения — пише В. Сахаров.

Одавна съществуващото мнение в нашето литературнознание за Дружинин като лукав поддръжник на „чистото изкуство“, който принамял Толстой в блатото на естетизма и антиобществеността, напоследък отстъпи пред конкретните факти. Изяснено е, че прословутият „естетизъм“ на Дружинин е твърде сложно явление. Преиздадените двестатини на Дружинин, снабдени с нужния коментар, дават възможност да се види колко неверни и лишени от историзъм са предишните трактовки на този въпрос.

В. Сахаров отбелязва писмото, което младият Толстой изпраща от Ясна поляна до Дружинин и което съдържа необикновена за този самолюбив човек молба: „Написах първата половина на „Младост“, която обещах на „Съвременник“. На никога не съм я чел, писах я напрегнато, така че не мога решително да съдя за нея — всичко е обркано в главата ми. Струва ми се, че е много слаба — без скромност — особено заради небрежния език, проточеност и т. н. . . . Изпращам ви ръкописа — вие го прочетете и строго и откровено ми кажете своето мнение — той по-добър ли е или по-лош от „Детство“ и защо и може ли, ако го преработя, да направя от него нещо по-хуба-

во или да го захвърля. . . Ако в „Младост“ е нужно да се зачеркне нещо, то зачерквайте където намерите за нужно.“

Писмото на Толстой до по-стария събрат по литературен труд е откровено и красноречиво. Младият автор е изпълнен със съмнения, авторското самолюбие се бори в него с неверието в неговите сили, той очаква бележки и съвети от критика професионалист и известен прозаик. Това е естествено: „Младост“ е произведение с небивала за онова време художествена смелост и новаторство.

Но В. Сахаров посочва, че в случая писмото е интересно от друга гледна точка: голяма част от писмото е посветено на „Съвременник“, Толстой се обръща за помощ и съвет не към главния критик в списанието Чернишевски, нито към главния редактор Некрасов, а към техния литературен противник и конкурент Дружинин.

Когато получава ръкописа на „Младост“ от автора, Дружинин е зарадван и поласкан от доверието и разтърсен от силата и самобитността на Толстоветово дарование. Писмото отговор на Дружинин до Толстой от 6 октомври 1856 г. представява малка критическа статия, една от най-хубавите работи на критика, допълняща други негови изказвания за автора на „Младост“. С няколко фрази той сумява да определи значението на повестта, мястото ѝ в творчеството на Толстой и главната особеност в светогледа на автора, изразена в знаменитата „диалектика на душата“, която според Дружинин е „рядко сливане на могъщ анализ с изискана поезия, което само по себе си, без всякакви странични примеси, поставя граф Толстой направо в редовете на първокласните руски писатели“. Дружинин дава точна оценка на Толстоветовия психологизъм в самото начало на неговото изграждане и развитие. Впоследствие Толстой художникът потвърждава правотата на Дружининовите оценки.

Разбира се — продължава В. Сахаров — трудно може някой да си представи, ако познава Толстой, че Дружинин би могъл да го уговаря да пише така, а не другояче. Още в една от ранните си статии за „Виеллица“ и „Двамата хусари“ той нарича Толстой „напълно независим писател“ и още: „Той завинаги ще остане независим и свободен творец на своите произведения.“

В края на статията си Сахаров се спира на знаменитата реч, която Толстой произнася пред Обществото на любителите на руската словесност, в която се чувствуват отгласи от споровете и разговорите за литературата и нейното предназначение и в която той казва: „... има друга литература, отразяваща вечните, общочовешките интереси, най-скъпите, задълбени въжделения на народа, литература, достъпна за човека на всеки народ и на всяко време, литература, без която не се е развила нито един народ, притежаваща сила и живот.“

Мария Блажева

В културния живот на ГДР — доколкото тази част от Германия все още съществува като суверенна държава — се разгарят остри спорове за наследството, т. е. извършва се преоценка на миналото, за да се издирят в него все пак някои непреходни ценности. Тези спорове, макар и значително по-свободни от дирижираните „научни дискусии“ в отминалите години, следват по навик една утвърдена от десетилетия схема: да се види първо какво става в дома на „големия брат“, а после да пренесем въкъщи неговия опит. Струва ми се, този мъчителен процес на освобождаване от удобната духовна зависимост на литературоведите в „първата германска държава на работниците и селяните“ е не само симптоматичен, но и поучителен.

В това отношение от особен интерес в разглежданата книжка на сп. „Ваймарер байере“ е статията на берлинския професор д-р Ниота Тун „Въпроси към наследството. Размисли по актуални дебати в Съветския съюз“.

Авторът изхожда от (вече) безопасното наблюдение, че след Априлския пленум на КПСС от 1985 г. в Съветския съюз е започнало преустройство във всички области на живота. Това преустройство е въздействувало върху духовно-литературния климат на обществото по съвсем специфичен начин. Започналата, открита дискусия по въпросите на собствената история след Октомврийската революция е направила проблематични редица явления в литературното развитие на страната. Очерталата се крайна поляризация на възгледите е предизвикала по места безпокойство, понеже се засягат ценности, отказването от които би подкопало основите на марксистическия възглед върху изкуството, отбелязва проф. Тун. Според него далеч по-продуктивна позиция заемат онези, които подлагат на изследване променящото се отношение към художественото наследство. А това е особено важно — смята авторът на статията — понеже днес се появяват имена и творби от нашето столетие, които досега са стояли в периферията на обществен интерес, тъй като са липсвали нужните текстове. Така се стига до уникално разместване на пластове в литературното наследство.

Още от началото на шестдесетте години в съветските дебати върху културното наследство се очертават някои тенденции, за които едва днес можем да намерим обяснение, отбелязва проф. Тун. В центъра на вниманието стояха проблеми на руската литература от деветнадесети век и на отношението към идеите на рус-

ките поети от края на миналия и началото на нашия век, които са повлияли руския духовен живот чак до двадесетте години на столетието. Изникнаха имената на Владимир Соловьев и Николай Фьодоров, както и имената на група философи на редигията, прокудени от страната през септември 1922 г. — между тях Николай Бердяев, Семьон Франк и Фьодор Степун. Тук може да се спомене и името на Павел Флоренски.

В началото на осемдесетте години — през периода на така наречения „застой“ — получените, макар и минимални, възможности за публикуване бяха отново ограничени радикално. Като реакция на тази забрана се появила след средата на осемдесетте години множество публикации в списания и книги, които имаха за цел да представят оспорваните текстове на нежеланите руски мислители в оригинал, а не интерпретирани от втора ръка, за да може да се прочуат в дълбочина.

Всичко това засили интереса към онези клонове на културното наследство, които в миналото бяха „ампутирани“ по идеологически съображения. Разгорещените дебати за по-широко разбиране на художественото наследство отпреди едно десетилетие бяха разпалени от изискването за създаване на адекватна представа за класиците, на която вече не съответствуваше издигнатият като норма възглед на руските революционни демократи. В центъра на дискусията попадна литературното наследство на Пушкин и Лермонтов, Гогол и Тургенев, Достоевски и Толстой, Гончаров и Островски — накратко цялото литературно наследство на деветнадесети век. Днес тези дебати продължават „с открито лице“, подчертава авторът на статията. Според него ползата за науката от подобни дискусии е очевидна, когато те се водят с проверени аргументи. А това предполага не само основно и изободено от предразсъдъци проучване на истинните, но и преосмисляне на литературно-историческите движения. Зашто тезата за двете различни линии в традицията на руското литературно развитие през деветнадесети век вече не може да се пренася механично върху литературните процеси на двадесетото столетие. Литературната история е протекла по друг начин. Задачата на бъдещите изследвания е да се прочуат тези процеси.

Венцеслав Константинов

В рецензираната книга привлича вниманието статията на проф. Ирене Хайделбергер-Леонард от университета в Брюксел „Изискването да се затвори кръгът. Поглед назад към Жан Амери“.

Жан Амери е сред онези немски писатели на двадесети век, които, макар необвеният от световна литературна слава, упражняват трайно влияние върху идейното развитие в културата на страната си. Сам Амери определя себе си като просветител от класически тип, който се застъпва за аналитичния разум и неговия език — логиката. „Въпреки всичко, което трябва да преживеем, аз вярвам, че и днес, не по-различно, отколкото в епохата на енциклопедистите, знанието води до познание, а то от своя страна създава основите на нравствеността“, според Жан Амери и едно есе. Впрочем, основните книги на този писател са „Шарл Бовари, селски лекар — портрет на един обикновен мъж“, „Да посегнеш на себе си. Размишления върху самоубийството“, „Интегралният хуманизъм. Между философията и литературата“, „Отвъд престъплението и наказанието“, „За старенето. Бунт и резигнация“, „Да живеем — но как?“. Последната книга съдържа избрана есенцистика на Жан Амери от десетилетието 1968—1978.

Авторката на статията се занимава с бележитичното творчество на Жан Амери, което все още не е основно проучено. Големият роман на Амери „Корабокрушените“, създаден през тридесетте години и останал непубликуван поради настъпилите политически събития в Европа, свидетелства за привързаността на Амери към идейния свят на френските мора-

листи, от една страна, а от друга — към зараждащата се философия на немския екзистенциализъм. Призванието на героите му, далеч преди емблематичните фигури на Сартр и Камю — е да казват „не“ на житейската принуда и да поемат отговорностите на свободата. Младите интелектуалци на Амери претърпяват житейско корабокрушение, но за това пък се сдобиват с индивидуална съдба. Те са обхванати от дълбок вътрешен безпорядък, но във възникналите „гранични ситуации“ разгръщат неочаквани съпротивителни сили.

Противопоставянето срещу всяка форма на споразумение със света, „гордостта на отказващия“ са характерни за литературните герои на Америка и в годините на Втората световна война, а и след нея тези герои създават образец на едно социално поведение, което се утвърждава преди всичко в произведенията на френските писатели екзистенциалисти. Интересното в случая е, че Амери черпи художествена сила за своите образи от идейното богатство на немския романтизъм, заключава авторката на статията.

Днес творчеството на Жан Амери, който преди близо едно десетилетие сложи сам край на живота си, се възприема като част от европейската „модерна класика“. И все пак — доколкото в него се разглеждат въпросите на насилието, на тероризма като надполитическо явление, като див произвол и бягство от социална отговорност — това творчество е съвременно, нешто повече: в него внимателният читател би открил и пророчията за бъдещето.

Венцеслав Константинов